

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.985:343.982

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/88>

СТАНДАРТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СЛІДЧИМ STANDARDS OF FORENSIC SUPPORT FOR EVIDENCE COLLECTION BY INVESTIGATOR

Дульський О.Л., доктор філософії за спеціальністю 081 – Право,
заслужений юрист України, адвокат, докторант
Національна академія внутрішніх справ

Наукова стаття присвячена дослідженню стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. У ній зауважується, що поєднання таких елементів як «стандарт», «криміналістичне забезпечення», «збирання доказів» у практичному значенні, сприяє ефективному виконанню завдань кримінального провадження слідчим, що є центральною фігурою зі сторони обвинувачення під час збирання доказів.

Мета статті полягає у визначенні змісту стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим.

У статті проведено лінгвістичне та наукове тлумачення терміна «стандарт». Також автор зупинився на визначенні тих дисертаційних досліджень кримінального процесуального та криміналістичного спрямування, які закріплювали у своїй тематиці термін «стандарт», починаючи з прийняття Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році. Було з'ясовано, що під час дослідження, у переважній більшості, науковці апелювали такими поняттями як: «міжнародний стандарт» та «європейський стандарт». Окрема увага звернена на критеріях розмежування міжнародних і європейських стандартів з прав людини в кримінальному процесі.

Встановлено, що термін «стандарт» у криміналістичному забезпеченні збиранні доказів слідчим необхідно застосовувати у двох ключових значеннях: як «загальновизнані стандарти забезпечення прав людини і основоположних свобод», що передбачене у Кримінальному процесуальному кодексі України, так і в значенні, що міститься у Законі України «Про стандартизацію».

У роботі визначено зміст і таких понять як «криміналістичне забезпечення», «збирання доказів», «слідчий».

Автор дійшов висновку, що стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим включає два основних аспекти, що дозволяє їх розподілити наступним чином: 1) за рівнем забезпечення прав і свобод людини (національні, міжнародні (універсальні та регіональні), які є загальнообов'язковими; 2) за дією в просторі у розумінні Закону України «Про стандартизацію» (національні, міжнародні (універсальні, регіональні (європейські та міждержавні)), що є рекомендованими).

Ключові слова: міжнародні стандарти, європейські стандарти, міждержавні стандарти, криміналістично значуща інформація, забезпечення прав людини і основоположних свобод.

This paper is dedicated to the study of forensic support for evidence collection by investigator. It outlines that combination of such elements as "standard", "forensic support", "evidence collection" in a practical dimension contributes to the effective performance of the criminal proceeding tasks by investigator – a core subject representing the prosecution party in the course of evidence collection.

This paper is aimed to determine the essence of the standards of forensic support for evidence collection by investigator.

The paper contains a linguistic and scientific interpretation of the term "standard". In addition, author focused on identification of those postgraduate criminal procedure and forensic studies where the term "standard" was formalized accordingly, since the adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012. It was revealed that during the research the vast majority of scientists appealed to such concepts as "international standard" and "European standard". Particular attention was paid to the criteria for distinguishing international and European human rights standards in the criminal process.

It has been established that the term "standard" must be used by investigators in two of its essential meanings pursuant to forensic support of evidence collection: as "generally recognized standards for ensuring human rights and fundamental freedoms", which is provided for in the Criminal Procedural Code of Ukraine, and in the meaning contained in the Law of Ukraine "On standardization".

This paper also defines the essence of such concepts as "forensic support", "collection of evidence", "investigator".

Author concludes that the standards of forensic support for evidence collection by investigators includes two main aspects with the following division: 1) by the level of ensuring human rights and freedoms (national, international (universal and regional), which are universally binding; 2) by geographical scope based on the meaning given by the Law of Ukraine "On Standardization" (national, international (universal, regional (European and interstate))), which are recommended).

Key words: international standards, European standards, interstate standards, forensically relevant information, ensuring human rights and fundamental freedoms.

Постановка проблеми. Останнім часом кримінальну процесуальну та криміналістичну науки поповнюють терміном «стандарт». Про це свідчать як наукові праці вчених (статті, дисертації, монографії тощо), так і навчальні матеріали закладів вищої освіти (навчальні посібники, лекції, навчальні програми та ін.). Вкорінення терміна «стандарт» до предмету дослідження робіт кримінального процесуального та криміналістичного спрямування свідчить про його актуальність. Водночас, навіть під час дослідження одного і того ж об'єкта в поєднанні із терміном «стандарт», серед науковців виникають дискусії у правильності його визначення.

Принципової уваги на сьогодні заслуговують стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим,

адже: 1) збирання доказів – елемент доказування, результат якого слугує підтвердженню винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення; 2) криміналістичне забезпечення цього процесу направлене на створення наукового підґрунтя прийомів, засобів і методів, що застосовуються, і формування практичних рекомендацій щодо їх застосування [1, с. 36] під час знаходження, сприйняття, витребування, вилучення, збереження та фіксації фактичних даних. Єдність цих двох елементів сприяє ефективному виконанню завдань кримінального провадження.

Центральною фігурою зі сторони обвинувачення під час досудового розслідування завжди виступає слідчий, який уповноважений збирати докази, про що вказує весь спектр його повноважень (ст. 40, 93 Кримінального проце-

суального кодексу України від 13 квітня 2012 року (КПК України)).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Якщо розглядати період проведених досліджень вченими у кримінальній процесуальній та криміналістичній науках, які застосовували у своїй тематиці термін «стандарт», починаючи з прийняття КПК України від 2012 року, то нині налічується більше десяти дисертаційних робіт, й серед них є як і докторські дисертації («Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень» (Н.В. Глинська, 2015) [2], «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи» (Г. Р. Крет, 2020) [3]), так і кандидатські («Особливості провадження у справах про торгівлю людьми: в контексті міжнародних стандартів» (Т. М. Юденко, 2012) [4], «Обвинувачення у кримінальному судочинстві України в контексті європейських стандартів» (С. М. Меркулов, 2014) [5], «Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні» (А. С. Степаненко, 2017) [6], «Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України» (О. І. Коровайко, 2017) [7], «Ефективність інституту захисту в кримінальному процесі (вітчизняний досвід реформ та європейські стандарти)» (І. М. Одинцова, 2017) [8], «Стандарти доказування у кримінальному провадженні» (Х. Р. Слюсарчук, 2017) [9], «Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду» (Т. В. Волошанівська, 2019) [10], «Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів» (Т. В. Бабчинська, 2020) [11]).

Вказані дисертації заслуговують на увагу, адже, зокрема, у них розкривається зміст таких понять як «міжнародні стандарти» та «європейські стандарти» у контексті обраного вченими предмета дослідження. Водночас, досі ще не було визначено зміст поняття: «стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим».

Мета статті. Визначити зміст стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим.

Виклад основного матеріалу. З метою ефективного і повного проведення дослідження вважаємо за необхідне провести, спершу, лінгвістичне тлумачення поняття «стандарти», а також: звернутися до нормативно-правових актів України, які визначають це поняття, та висвітлити погляди науковців, які пов'язують його з тематиками власного предмета дослідження.

Відповідно до Академічного тлумачного української мови «стандарт – це 1. Прийнятий тип виробів, що відповідає певним вимогам своєю якістю, хімічним складом, фізичними властивостями, розміром, вагою і т. ін... / Загальноприйнятий взірець у мові... / Єдина типова форма організації, проведення, здійснення чого-небудь... 2. Щось позбавлене індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності; шаблон, трафарет...» [12]. В Юридичній енциклопедії визначено, що стандарт – це «документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі» [13, с. 614]. Таке значення стосується процесу стандартизації в Україні, тобто «діяльності, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань, і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері» [14].

Як слушно вказує В. П. Гмирко, на семантичному рівні з'ясовується, що з поняттям «стандарт» пов'язується своєрідний, акцептований суспільством або певним професійним середовищем нормативний «об'єкт віднесення», з яким зіставляються певні «виготовленості» чи «організованості» в якнайширшому розумінні або тлумаченні

[15, с. 176]. Дефініцію «стандарт» передбачено і на законодавчому рівні. Так, у п. 20 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 року засвідчено, що стандарт – це «нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері» [14]. Тут доречно зазначити сферу дії закону: «регулює відносини, пов'язані з діяльністю у сфері стандартизації та застосуванням її результатів» [14]. У законі йдеться про те, що розроблений та прийнятий стандарт з якоїсь із сфер суспільного життя не є нормативно-правовим, тобто, загальнообов'язковим для всіх чи окремої категорії людей. Такого характеру він набуде лише після його передбачення у правовому акті (ст. 23 Закон України «Про стандартизацію»).

У контексті нашого дослідження, зважаючи на Закон України «Про стандартизацію», заслуговує на увагу міжнародний стандарт ISO 21043, який прийнятий Технічним комітетом стандартизації «Судова експертиза» (ТК 192). На сьогодні з п'яти запланованих його частин розроблено лише дві (ISO 21043-1:2021 та ISO 21043-2:2021), які затверджені національним органом стандартизації (Державним підприємством «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості»).

Зміст стандарту ДСТУ ISO 21043-1:2021 «Криміналістика. Частина 1. Терміни та визначення понять» полягає у розв'язуванні питань термінологічної сумісності, забезпечуваності єдиного підходу до виявлення, фіксування, вилучання, транспортування слідової інформації (речових доказів), узгодження технологій, методик, методів тощо під час роботи з об'єктами (предметами) потенційної судової значущості при розслідуванні транскордонної злочинності; наданні експертним лабораторіям різних юрисдикцій підтримки внаслідок катастрофічної події, коли вичерпуються можливості однієї юрисдикції тощо [16]. У свою чергу, стандарт ДСТУ ISO 21043-2:2021 «Виявлення, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об'єктів» визначає вимоги до криміналістичного процесу, акцентуючи увагу на виявленні, фіксуванні, вилучанні, транспортуванні та зберіганні об'єктів потенційної криміналістичної значущості, містить вимоги до оцінювання й досліджування місць подій [17].

Згадка про «стандарт» є і у ст. 567 КПК України «Допит за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції». У частині 2 цієї статті зазначено, що «допит шляхом відео- або телефонної конференції виконується у порядку, передбаченому процесуальним законом запитуючої сторони у тій мірі, в якій такий порядок не суперечить засадам кримінального процесуального законодавства України та загальновизнаним стандартам забезпечення прав людини і основоположних свобод» [18].

Очевидним є те, що законодавець під поняттям «загальновизнані стандарти забезпечення прав людини і основоположних свобод» мав на увазі як європейські, так і міжнародні стандарти забезпечення прав людини і основоположних свобод, що має відмінності від тлумачення поняття стандартів у Законі України «Про стандартизацію». З цього приводу відзначимо слушну думку Д. В. Сімоновича, який зауважив на критеріях розмежування міжнародних і європейських стандартів з прав людини в кримінальному процесі (є синонімічними вищевикладеним поняттям), а саме: 1) дія міжнародних стандартів з прав людини поширюється на всю світову спільноту, тому їх автоматично вважають загальновизнаними, а дія європейських стандартів – лише на держави-учасниці Ради Європи, й загальновизнаними їх вважають з моменту ратифікації; 2) міжнародні стандарти з прав людини

приймаються Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, а європейські стандарти з прав людини – Радою Європи; 3) міжнародні стандарти є результатом пошуку якісно нових правових, організаційних і політичних засобів забезпечення основних прав та свобод людини світовою спільнотою, а європейські стандарти закріплюють і розвивають міжнародні стандарти з прав людини [19, с. 408–409].

Також звертаємо увагу і на твердження В. В. Гвоздюка, що «оскільки Європейський суд з прав людини уповноважений тлумачити норми Європейської конвенції з прав людини, протоколи до неї, а відповідні рішення є прецедентами для нашої держави, то ті позиції Європейського суду з прав людини, які він висвітлює у своїх рішеннях, за змістом також можна вважати європейськими стандартами» [20, с. 196–197].

Зважаючи на тематику нашого дослідження, що пов'язана з процесом «знаходження, сприйняття, витребування, вилучення, збереження і фіксації фактичних даних, які мають значення у кримінальному провадженні», то поняття «стандарт» доцільно застосовувати як в значенні: «загально визнані стандарти забезпечення прав людини і основоположних свобод», що передбачене у ст. 567 КПК України, так і в значенні, що міститься у п. 20 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію».

Що ж до криміналістичного забезпечення збирання доказів, то наразі такого поняття в науці ще не вироблено, тому з цього приводу слушно погодитись із позиціями таких вчених, які визначають окремо поняття «криміналістичне забезпечення» та «збирання доказів»:

– Ю. М. Черноус влучно зазначає, що криміналістичне забезпечення складається з техніко-, тактико-, та методико-криміналістичного забезпечення. Його можна розглядати як у науковому (створення наукового підґрунтя застосовуваних прийомів, засобів та методів), так і практичному (формування практичних рекомендацій щодо застосування прийомів, засобів та методів) змісті [21, с. 71].

– О. В. Капліна засвідчує, що збирання доказів є складною комплексною діяльністю суб'єктів доказування з їх виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку [22, с. 223].

Викладені позиції науковців свідчать про те, що криміналістичне забезпечення збирання доказів доцільно розглядати як у науковій площині, тобто формування наукового підґрунтя застосовуваних прийомів, засобів і методів виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку криміналістично значущої інформації, так і практичній: формування практичних рекомендацій щодо застосування прийомів, засобів та методів виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку криміналістично значущої інформації.

У межах нашого дослідження зважатимемо саме на практичний аспект поняття.

Як уже було зауважено, центральною фігурою під час збирання доказів зі сторони обвинувачення у кримінальному провадженні виступає слідчий, а ним є службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу Державного бюро розслідувань, органу Бюро економічної безпеки України, Головного підрозділу детективів, підроз-

ділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень [18].

Слідчий під час збирання доказів зобов'язаний у своїй діяльності дотримуватися таких міжнародно-правових актів: 1) включають норми та принципи міжнародних універсальних стандартів: Міжнародний пакт про громадські та політичні права від 16 грудня 1966 р., Звід принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню чи ув'язненню в якій би то не було формі, від 9 грудня 1988 р., Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення катуваних чи нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню або покаранню від 26 листопада 1987 р., Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 р. тощо; 2) включають норми та принципи міжнародних регіональних стандартів, тобто європейських стандартів: Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р., Європейська конвенція щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню або покаранню від 26 листопада 1987 р., Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 р. тощо.

Окрім вищевикладених міжнародно-правових актів, доцільно виділити ще і таку групу актів, які регулюють питання взаємодопомоги у кримінальних справах, норми та принципи яких можна назвати міждержавними стандартами, що належать до регіональних стандартів, адже стосуються тільки тих держав, які прийняли між собою такий договір («Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах» від 24 травня 1993 р., «Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах» від 22 липня 1998 р., «Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах» від 17 грудня 1997 р.).

Висновки. Таким чином, зміст стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим (практичний аспект) виявляється у формуванні практичних рекомендацій щодо застосування прийомів, засобів та методів виявлення, витребування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку криміналістично значущої інформації, зважаючи на: 1) норми та принципи правових актів України, а також принципи окремих національних та міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною; 2) нормативні документи, засновані на консенсусі, прийняті визнаним органом, який встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності із збирання доказів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості.

Стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим включає два основних аспекти, що дозволяє їх розподілити наступним чином: 1. За рівнем забезпечення прав і свобод людини (національні, міжнародні (універсальні та регіональні), які є загальнообов'язковими. Регіональними у контексті нашого дослідження є європейські та міждержавні стандарти. 2. За дією в просторі у розумінні Закону України «Про стандартизацію» (національні, міжнародні (універсальні, регіональні (європейські та міждержавні)), що є рекомендованими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Черноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження. *Криміналістичний вісник*. № 1 (21), 2014. С. 32–37.
2. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2015. 469 с.
3. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09. Одеса. 2020. 560 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13756>.
4. Юденко Т.М. Особливості провадження у справах про торгівлю людьми: в контексті міжнародних стандартів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2012. 229 с.
5. Меркулов С.М. Обвинувачення у кримінальному судочинстві України в контексті європейських стандартів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк. 2014. 199 с.

6. Степаненко А.С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса. 2017. 237 с.
7. Коровайко О.І. Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 2017. 313 с.
8. Одинцова І.М. Ефективність інституту захисту в кримінальному процесі (вітчизняний досвід реформ та європейські стандарти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя. 2017. 200 с.
9. Слюсарчук Х.Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів. 2017. 258 с.
10. Волошанівська Т.В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса. 2019. 270 с.
11. Бабчинська Т.В. Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса. 2020. 254 с.
12. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Інститут мовознавства. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 9. С. 644. URL: <http://sum.in.ua/s/standart>.
13. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5: П–С. 2003. 736 с.
14. Про стандартизацію: Закон України від 5 черв. 2014 р. № 1315-VII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>.
15. Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : монографія. Дніпропетровськ : Акад. митної служби України, 2010. 314 с.
16. ДСТУ ISO 21043-1:2021 Криміналістика / Терміни та визначення понять. Нац. орган стандартизації ДП «УкрНДНЦ». Ч. 1. 2022. URL: <http://uas.gov.ua/2022/09/30/%D0%B4%D1%81%D1%82%D1%83-iso-21043-12021-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0-1-%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC/>.
17. ДСТУ ISO 21043-2:2021 Криміналістика / Виявлення, фіксування, вилучення, транспортування та зберігання об'єктів. Нац. орган стандартизації ДП «УкрНДНЦ». Ч. 2. 2022. URL: <http://uas.gov.ua/2022/09/30/%d0%b4%d1%81%d1%82%d1%83-iso-21043-22021-%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%bc%d1%96%bd%d0%bb%d1%96%d1%81%d1%82%d0%b8%d0%ba%d0%b0-%d1%87%d0%b0%d1%81%d1%82%d0%b8%d0%bd%d0%b0-2-%d0%b2%d0%b8%d1%8f%d0%b2/>.
18. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
19. Сімонович Д.В. Розмежування міжнародних та європейських стандартів з прав людини у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпропетровськ. 2010. № 4. С. 400–410.
20. Гвоздюк В.В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... доктора філософії : 081 – Право. Київ. 2021. 294 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19896/5/dysert_hvozdiuk.pdf.
21. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/16029>.
22. Капліна О. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 2013 р.). ОДУВС, Одеса, 2013. С. 223–229.